

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет мистецтв
Кафедра образотворчого мистецтва

Берлач О. П., Чихурський А. С.

ВИКОРИСТАННЯ ПАСТЕЛІ В СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ
(Методичні рекомендації для студентів художньо-педагогічних
спеціальностей педагогічних навчальних закладів.)

Луцьк - 2017

УДК 75.051 (07)

ББК 85.146.5

Рекомендовано до друку

Вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

(Протокол № від 2017 р.)

Рецензенти:

Лесик О.В. – доктор архітектури, професор кафедри образотворчого мистецтва.

Марчук В.П. – голова Волинської організації національної спілки художників України, член спілки художників України.

Берlach О. П., Чихурський А.С.

“Використання пастелі в станковому живописі”. Методичні рекомендації для студентів художньо-педагогічних спеціальностей, педагогічних навчальних закладів. – Луцьк, 2017. - 18 с.

Методичні рекомендації спрямовані на поглиблене вивчення технік станкового живопису відповідно до програми курсу та навчального плану.

Автори дають практичні рекомендації по застосуванню методів роботи в малярстві та знайомить з використанням технічних прийомів роботи пастеллю.

Адресовано для студентів напряму “Образотворче мистецтво”, педагогічних навчальних закладів.

УДК 75.051 (07)

ББК 85.146.5

© Берlach О. П., Чихурський А.С.

Техніка пастелі.

Пастель найбільш улюблений матеріал живопису і багато в чому виступає суперником для акварелі. Це унікальний матеріал як для заняття малюнком так і живопису. Але для живопису він ще більш придатний. Це характеризується властивістю насиченості та податливістю в прийомах та техніках роботи пастеллю

З чого почати роботу? Роботу пастеллю необхідно розпочати з вибору самого матеріалу. Так, як пастель попередньо змішати не можна, то вона вимагає набагато більшу кількість кольорів на відміну акрилу, олії чи акварельним фарбам. Вибір кількості кольорів є справою тривкою, трудомісткою і вимагає капіталовкладень. Деякі виробники випускають пастель в якій нараховується більше сотні відтінків. Але існують у виробництві набори „початкові”, призначені для конкретних видів роботи. Цими матеріалами можна користуватись при роботі над портретом, пейзажем і т.п. В міру закінчення пастелі в наборі, її можна докупити, адже є вона і окремими паличками. Кольори в ящику пастелі носять назви і номери. Номер вказує на тональну шкалу, на світлу і темну версію кольору. До світлої версії добавляють білу пастель, до темної – чорну.

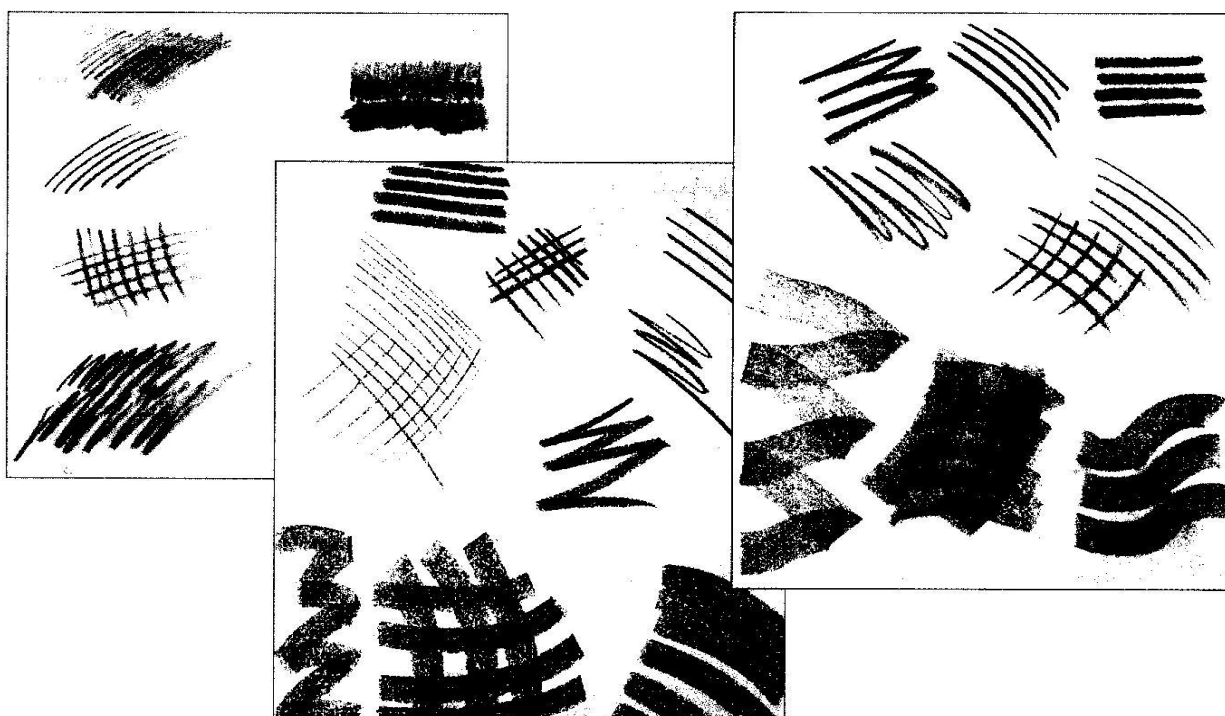
Вибір основи для роботи пастеллю надзвичайно важливий. В даному випадку найактуальнішою живописною основою виступає папір. Важливість вибору паперу залежить від кольору і текстури, які відіграють важливу роль в загальному враженні від роботи. Пастеллю в більшості працюють на кольоровій поверхні. Папір обирають текстурований, щоб затримувати кольорові пігменти. Не рекомендується працювати на гладких поверхнях паперу.

Причина роботи по кольоровій поверхні полягає у тому, що інколи буває важко, а іноді і не можливо покрити всю поверхню паперу пастеллю. Навіть при сильному натиску на пастельну паличку, папір однаково буде просвітлюватись крізь шар пастелі.

Прийоми і методи роботи.

Техніка виконання штрихів пастельними паличками. Штрих – коротка лінія.

Картину пастеллю можна намалювати так, що не буде помітно штрихів, всі кольори гладенько розташовуються без видимих ліній і плям. Картина при цьому щось втрачає, оскільки головною привабливістю є знешкодження розриву маж рисунком і живописом. І все ж таки сьогодні багато художників застосовує в роботі пастельні штрихи, даючи волю її енергетичним і лінійним якостям. Щоб робити це успішно, потрібна а не аби яка праця щоб виробити „власний штрих”, почерк в пастелі. Кінчик пастельної палички може проводити різноманітні штрихи в залежності від натиску, гостроти загостреної частини палички і від того як ми тримаємо пастель. Для практики варто потренуватись на різних видах паперу просто машинально виконуючи штрихи, на початкових етапах притискаючи паличку до паперу і в кінці звужувати лінію, або перевернути паличку в середині так, щоб вона залишила слід у вигляді тонального хвостика. Незважаючи на те, що матеріал достатньо ламкий, ним можна проводити досить тонкі лінії.

Щоб покрити пастеллю велику ділянку паперу, штрих потрібно вести боковою частиною пастельної палички – отримаємо широку смужку кольору.

Штрихи по формі можуть стати засобом для виконання начерку. Багато ефектів створюється в роботі штрихами посилюючи і послаблюючи натиск палички, накладаючи один штрих на другий. Довжина пастельної палички впливає на тип штриха. Вона не повинна перевищувати 5 см. Можна використовувати і набагато менші куски, щоб провести короткі, різні штрихи, схожі на прямі рисочки. Крім того, короткі пастельні палички легше тримати в пальцях. Активно впливає на штрихи по формі текстура паперу. Сильно текстурована поверхня паперу буде переривати штрихи і частинки кольору будуть залишатися лише на верхній ділянці паперу – „зубах”. Якщо штрих по формі виступає як засіб змішування кольорів, накладати один клір на інший потрібно легким натиском на пастель так, як папір швидко забрудниться. На більш гладенькій поверхні колір буде щільний, а якщо пастель нанести густо то вона покриє папір рівномірно.

Живопис пастеллю на папері наближених тонів.

Пояснення проводимо на прикладі натюрморту який складається із предметів зеленого кольору і контрасту до нього. Спочатку обираємо темно-зелений папір, щоб відобразити домінуючі кольори натюрморту. Роботу розпочинаємо з протилежних кольорів виконавши легкий рисунок охристою пастеллю. Концентруємо увагу на накладанні не зеленого кольору на ділянки зеленого паперу, будуючи контрастні теплі коричневі і інші світлі кольори. Папір не варто в повну силу зафарбовувати, він може просвітлюватись. Логіка даної вправи в тому, що не треба покривати пастеллю весь лист паперу. Для визначення кольору паперу, а ще більш для його вибору, потрібен не аби який досвід роботи в техніці пастельного живопису. Тому є смисл намалювати один і той самий натюрморт на папері двох різних кольорів.

Живопис на контрастному папері. Прикладом є живопис натюрморту. Виберемо папір жовто-коричневого кольору, що буде повторювати кольори найяскравіших предметів у натюрморті. Для нейтралізації кольору паперу використовуємо кольори, які в натюрморті заповнюють великі ділянки і є контрастні аркушу робочого поля. Колір предметів які є контрастними заповнюють пігментом щільно, а інші ділянки драперії легко з просвічуванням паперу.

Деякі художники завжди використовують папір доповнюючих кольорів, а інші надають перевагу кольору, який по тону належить головному предмету роботи - композиційному, смислового центру.

Тонування акварельного паперу для живопису пастеллю.

Накладання сухої відмивки. Паличку пастелі подрібнюють, щоб отримати порохоподібну масу. На поверхню акварельного паперу висипаємо порошок по всій площині і затираємо його кусочком вати до отримання рівномірного шару. Суху відмивку обов'язково закріпити фіксатором до початку роботи на ній. Можна поєднувати різнокольорову відмивку різними кольорами в залежності від задуму майбутньої картини. Синій колір змішати з жовтим і ін. Це корисний метод для створення живописних ефектів, наприклад туманні ефекти м'яких кольорів.

Перевага акварельної, або акрилової відмивки в тому, що її не потрібно фіксувати.

Живопис мокрим пензлем. Якщо по м'яких пастельних рисочках провести мокрим пензлем, частина кольору звільниться, залишивши при цьому чіткі пастельні штрихи. Живопис мокрим пензлем змоченим у воді по штрихах дає зернисту відмивку - гори, кора дерев, осколки каміння, тощо. Цю техніку застосовують для поєднання ліній і плям, зроблених м'якою пастеллю. Вона також може створювати світлі і темні ефекти для визначення форми.

Використовувати техніку мокрого пензля можна лише на папері для акварелі, оскільки стандартний папір для пастелі значно тонший і під впливом зволоження водою покоровиться.

В роботі на папері для акварелі, мокрий пензель створить хорошу альтернативу попередньому тонуванню паперу. Це дозволяє швидко покрити всю поверхню кольором, знищуючи відволікаючі увагу білі плями, які проступають між штрихами на білому папері.

Зволоження пастелі мокрим пензлем вивчав ще Едгар Дега, який був одним із новаторів в роботі цим матеріалом. Він робив пасту із пастелі, тримаючи дошку над парою, або змочуючи великими краплями теплої води кольори створюючи живописні клякси, проводив по них щетинним пензлем і заново наносив шар кольорових штрихів.

Змішування пастелі. Всі кольори пастелі які розміщені в ящику розділені на світлі та темні види. На відміну фарбам пастель не можна змішати так, щоб отримати колір на палітрі. Змішування пастелі проводимо якраз на робочій поверхні паперу. Існує кілька методів змішування пастелі. Одним із самих відомих технік змішування кольорів є розтушовка . Два чи більше кольорів наносять на поверхню і розтирають разом пальцями, кусочками тканини чи вати. Правильно поєднавши між собою пастель, цим способом можна отримати будь-який колір чи тон. Розтушовка не є ідеальною в роботі пастеллю, вона використовується лише в тих випадках де вимагається м'який ефект. Пігменти пастелі здебільшого розтушовують кінчиком пальця. Пальці – кращий інструмент для розтушовки на відносно маленьких ділянках роботи. Накладання одного кольору на інший без розтушовки може стати більш живою альтернативою, оскільки перший колір буде просвітлюватись через другий.

Ганчірка, якою розтушовують пастель, стирає деякі ділянки з паперу в результаті отримуємо більш світлий тон, ніж той, що міг би утворитись від розтушовки пальцями, які втирають пігмент в папір.

Пастель – матеріал непрозорий, тому для зміни тону світлі кольори можна накладати на темні і навпаки темні на світлі. Інколи в роботі пастеллю штрихи формують основу зображення, як мазки в олійному живопису. Тому кольори змішуються шляхом створення сітки дрібних рисочок, які зникають і перетворюються в загальну площину ділянки кольору, якщо картину спостерігати на віддалі.

Метод „*пера*” – часто використовують для того, щоб оживити деякі ділянки картини. Він включає проведення легких кольорових штрихів по визначеній ділянці кінчиком пастельної палички і дозволяє змінювати помилкові кольори. Цей корисний спосіб застосовуємо, для висвітлення ділянок кольору, який став тьмяним, а також для пом’якшення надто яскравого кольору.

Колір паперу також впливає на спосіб роботи, діє як висота тону, по якому визначаємо першочергову кольорову прописку.

Працюючи на чорному, або темному папері, дуже важко оцінити більш світлі кольори, оскільки навіть яскраві кольори в порівнянні з тоном паперу виглядають блідими. Щоб основний колір не спрацьовував проти нас, рекомендується обирати колір паперу нейтрального тону.

Живопис олійною пастеллю. Олійна пастель відрізняється від м’якої пастелі оскільки в’язучим в ній виступає олія, а не смола. Її щільність досягається шляхом заповнення волокон густим шаром, тому вона здебільшого використовується для самостійного нанесення шарів кольору, а не для його змішування. Перевага олійної пастелі в тому, що її можна розплавляти скипідаром або уайт-спіритом і накладати на живописну основу пензлем, або ганчіркою. Живописною основою використовується в більшості полотно, або папір для літографії. Це дозволить швидко заповнити кольором великі ділянки, а зверху можна накладати лінійні штрихи, будуючи картину мокрими і сухими шарами. Якщо папір забруднюється певні ділянки кольору легко видалити з

допомогою ганчірки. На папері для літографії корекції можна вносити в необмеженій кількості. В олійній пастелі дозволяється застосовувати прийом лесування - накладання одного шару на інший вже сухий, отримуючи підсвічений колір. Краще цей прийом виконувати на білому папері, а не на кольоровому.

Оскільки робота олійною пастеллю виконується швидко, легко коректується і не потребує фіксації її варто застосовувати в роботі над етюдами, на пленері, а також для виконання ескізів.

Разом з пастеллю часто застосовують вугіль. Виконавши роботу вуглем його фіксують, щоб не змішувався з пастеллю і не бруднив папір, а далі накладають кольорові пігменти шарів пастельних паличок. Вугіль також застосовують одночасно з пастеллю, оскільки він менш щільний чим чорна пастель, він особливо є вдалою технікою для отримання ніжних кольорів середнього тону. Прийомами роботи є змішування-розтушовка, або накладання легких штрихів по верхньому кольоровому шару. Виконану роботу варто зарамити і не покривати фіксатором, так як кольори потемніють ще сильніше.

Щоб передати ефекти олійного живопису, для пастелі текстурують ґрунт акрилом створюючи так названу „домашню” текстуру, діагональні, вертикальні безпорадні мазки пензлем, які надають направлену виразність покриваючим ґрунт пастельним штрихом.

Фіксажі для пастелі. Для зберігання робіт виконаних пастеллю, якщо ви не встигли їх зарамити під скло, необхідністю є використання закріплювачів, фіксажів, фіксаторів. Використовується два види фіксажів – спрей-фіксатор і рідкий фіксатор Perfix COLOURLESSFIXATIVE з розпилювачем. Навіть після використання фіксатору необхідно покласти на картину лист цигаркового паперу, щоб захистити її. Будь-яка картина виконана кількома шарами густої пастелі потребує регулярного закріплення фіксатором, щоб надати можливість накладати наступні кольорові пігменти, не порушуючи попередні. Закріплення

повинно бути легким, краще закріпити пастель кілька разів пошарово, ніж один раз масовано. Ні в якому разі не можна приступати до роботи, доки остаточно не просохли закріплені кольорові шарі пастелі. В якості альтернативи закріплювати пастельний кольоровий пігмент можливо лаком для волосся без запахів.

Які б індигренти не використовували в якості фіксаторів, вони мають певні проблеми. Проблема фіксатора полягає у тому, що він насичує і темнить кольори. Крім того втрачається бархатистість, ніжність ламкої текстури пігмента пастелі. Найкраще цінується пастель зарамлена під склом.

Копіювання пастеллю в портретному жанрі.

Пастель є однією з найкращих технік для написання портретів. Цей матеріал неперевершений як для малюнку, так і для живопису портрету. Пастель є улюбленим матеріалом художників починаючи з XVIII століття. Використовуючи техніки пастелі неперевершені твори виконували такі художники як Едгар Дега, Розальба Кар'єра, Моріс Кантен де Латур та багато інших. Багато сучасних художників також вважає пастель неперевершеним матеріалом для створення високохудожніх творів. Виконання портретів пастеллю потребує певного художнього рівня в майстерності, тому пропонується на перших порах знайомства з портретним жанром в техніці пастелі скористатися копіюванням із зразків майстрів мистецтва.

Однією із складностей малювання портрету складається в тому, щоб передати схожість портретованого. До початку XX ст. більшість художників рахували копіювання важливою частиною свого навчання незалежно від жанру живопису. Для уникнення шаблонності над копією зразків, краще всього робити те, що називається транскрипцією, тобто вибрати в якості моделі роботу, виконану в іншому матеріалі, наприклад олії, якщо працюємо пастеллю, або навпаки, тобто не тотожний матеріал. Адже спроба точно скопіювати портрет тотожним матеріалом може завадити виробленому

власного стилю, крім того може привести до проблеми в змішуванні кольорів, так як кольори будуть різними за палітрою.

В роботі над копією портрету існують методи які допоможуть на початкових стадіях, наприклад, робота по підмальовку вуглем. В рисунку вуглем можна зробити стільки змін, скільки хочете ви самі. Оскільки вугіль стирається легко і знову легко накладається. Коли рисунок виконано згідно оригіналу вугіль обов'язково закріпити фіксажем. Ще один шлях до досягнення впевненості – робота на практичних, по можливості ідентичних оригіналу видах паперу, або полотна, які дозволяють вносити зміни, виправляти неточності.

Навчання живописній майстерності поєднується з вивченням натури, оволодінням живописною культурою, а також студіюванням класичного надбання майстрів живопису. Можливість наблизитися до великих майстрів завжди приваблювала початківців і слугує добрим стимулом у виконанні того чи іншого завдання, в опануванні технічних прийомів та колористичних вирішень. Тому копіювання зразків відомих майстрів живопису допоможе студентам піднятися на сходинку вище в оволодінні майстерністю та формуванні художнього смаку. Вивчення технологій і технік у станковому живопису має допомагати студентам оволодіти арсеналом художньо-виражальних засобів і набути умінь втілювати свої творчі задуми у живописних творах.

При копіюванні студентові, як артисту, треба перейнятися духом майстра, зрозуміти й глибоко відчувати епоху, за якої він жив, подумки повторюючи рухи пензля, який моделював форму. Це дає можливість зрозуміти внутрішню логіку твору, відчувати різноманітність композиційних прийомів, вникнути в таїни технічної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акварель. Советы начинающим. // Под. Ред. Н.Платонова, В.Ларионов. – М., 1991., - 32 с.
2. Алексеев Ю.В. Основания и грунты для станковой живописи // Ю.В.Алексеев – Иллюстрированный справочник для художников. – М., 2010., - 76 с.
3. Алексеева В.В. Что такое искусство / В.В. Алексеева. – М., 1991., -236 с.
4. Английские художники от Хогарта до Тернера / Авт. – сост. И. Кузнецова. – Л., 1966.
5. Антонович Є.А., Шпільчак В.А. Малюнок і живопис. Методичні рекомендації /Є.А. Антонович, В.А.Шпільчак. – К., 1990. – 105 с.
6. Баранчук И. Живопись от А до Я. / И.Баранчук . – М., 2003., - 79 с.
7. Баталини Т. Техника живописи. Акриловые краски. Основные характеристики и применение / Т.Баталини. – М., 2004., - 54 с.
8. Беда Г.В. Живопись / Г.В.Беда - М., 1986. – 214 с.
9. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты / Г.В.Беда – М., 1981. – 207 с.
- 10.Билецкий П. Украинская портретная живопись XVIII в.в. / П.Билецкий. – Л., 1981., - 113 с.
- 11.Білецький П.О. Мова образотворчих мистецтв / П.О.Білецький. – К.: Радянська школа, 1973., - 84 с.
- 12.Винер А.В. Как пользоваться акварелью и гуашью / А.В.Винтер. – М, 1951.
- 13.Винер А.В. Материалы живописи / А.В.Виннер. – М., 1954.
- 14.Гаррисон Х. Рисунок и живопись. Материалы. Техника. Методы. / Х.Гаррисон. – М., 2010., - 252 с.
- 15.Горбенко А.А. Акварельная живопись для архитекторов / А.А.Горбенко. – К.: Будівельник, 1991., - 142 с.

- 16.Гренгберг Ю.И. Технология станковой живописи / Ю.И.Генберг. – М., 1982. – 320 с.
- 17.Гренгберг Ю.И. Технология, исследование и хранение произведений станковой и нестанковой живописи / Ю.И.Гренгберг. – М., 1987. – 307 с.
- 18.Денбновецька В. Особливості викладання живопису на графічному факультеті. / В.Денбновецька.// Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці.- Вип. 9. – К., 2002., - С. 103-107.
- 19.Долгополов И. Мастера и шедевры в 3 томах / И.Долгополов. – М., 1986.
- 20.Елисеев М.А. Материалы, оборудование, техника живописи и графики. / М.А. Елисеев. – М.: Астрель, 2004., - 231 с.
- 21.Жердзицкий В.Е. Живопись / В.Е.Жердзицкий Техника и технология. – Харьков, 2006. – С. 325.
22. Жердзицкий В.Е. Смолы и лаки / В.Е. Жердзицкий // Дизайн-освіта – 2004: теорія, практика та перспективи розвитку. – Х., 2004. – С. 95.
- 23.Жердзицкий В.Е. Темпера / В.Е. Жердзицкий // Дизайн-освіта – 2004: теорія, практика та перспективи розвитку. – Харків, 2004. – 47 с.
- 24.Жердзицкий В.Е. Технология, способы и приёмы в создании произведений станковой живописи / В.Е.Жердзицкий // Вісник Харківського художньо-промислового інституту. – Харків., 2000. - № 3. – 107 с.
- 25.Жердзіцький В.Е. Ахроматичні і хроматичні кольори / В.Е. Жердзіцький // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. – Х., 2005.
- 26.Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. / П.М.Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983., - 157 с.
- 27.Зайцев А.С. Наука о цвете и живописи / А.С.Зайцев. – М.: Искусство, 1986 – 158 с.

- 28.Злобин В.И. Изобразительная деятельность – средство познания предметно-пространственной среды / В.И.Злобин. – Харьков: Основа, 1991. – 88 с.
- 29.Зозуля Н. Викладання живопису на першому курсі . навчально-методичні рекомендації / Н.Зозуля//. Українська академія мистецтва. Дослідницькі та науково-методичні праці. Вип. 9. – К., 2002. – С. 96 - 103
- 30.Золотой век Нидерландской живописи / Сост. Н.Н.Никулин. – М., 1988.
- 31.Импрессионисты. Их современники. Живопись. Графика. Литература. Музыка. – М., 1976., - 234 с.
- 32.Киплик Д.И. Техника живописи / Д.И.Киплик. – М., 1998., - 327 с.
- 33.Лазарев В.Н. Московская школа иконописи – М., 1980.
- 34.Лазарев В.Н. Старые европейские мастера / В.Н.Лазарев. – М., 1974.
- 35.Лентовський А. Техніка олійного живопису / А.Лентовський. – К., 1959., - 181 с.
- 36.Ломоносова М.Т. Графика и живопись. / М.Т. Ломоносова. – Учебное пособие. – М.: Астрель, 2003.
- 37.Мистецтво України. Енциклопедія. Т. – 1. – К.: УЕ, 1995.
- 38.Митці України. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська енциклопедія ім. М.Бажана, 1992.
- 39.Мурашко М.І. Спогади старого вчителя / М.І.Мурашко. – К., 1964.
- 40.Овсійчук В.А. Майстри українського бароко / В.А.Овсійчук. – К.: Наукова думка, 1991.
- 41.Пучков А.С. Методика работы над натюрмортом / А.С.Пучков, А.Б.Триселев // Учебное пособие для студентов пед. ин-тов. – М.: Правещение, 1982. – 160 с.
- 42.Реставрация станковой темперной живописи: Учебник / Под ред. В.В.Филатова. – М.: Изобразительное искусство, 1986. – 264 с.
- 43.Рожко В. Відродження української православної церкви на Волині / В.Рожко. – Луцьк, „Волинська книга”, 2007.

- 44.Рубан В.В. Український портретний живопис другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / В.В.Рубан. – К., 1986.
- 45.Свенціцька В.І., Откович В.П. Світ очима народних митців. Українське народне малярство ХІІІ-ХХ ст. / В.І.Свенціцька, В.П.Откович. – К., 1991.
- 46.Свид С.П. Художні техніки / С.П. Свид. – К., 1977. – 203 с.
- 47.Сланский Б. Техника живописи / Б.Сланский. – М.: Академия художеств СССР, 1962.
- 48.Сухенко В.О. Рисунок / В.О.Сухенко. – К.: „BONAMENTE”, 2004., - 176 с.
- 49.Тютюнник В.В. Основные сведения по технологии живописных материалов и технике живописи / В.В.Тютюнник // Школа изобразительного искусства. Вып. III. – М., 1980.
- 50.Унковский А.А. Живопись темперой и гуашью / А.А.Унковский // – Учебно-методическое пособие. – М.: Просвещение, 1980. – С. 3 – 27.
- 51.Фальк Р.Р. Беседы об искусстве. Письма. / Р.Р.Фальк // Воспоминание о художнике. – М.: Сов. художник, 1982. – 255 с.
- 52.Фрейнгберг Л.Е. Секреты живописи старых мастеров / Л.Е.Фрейнгберг. – М., 1989. – 173 с.
- 53.Харківський художній музей: Альбом / Авт. – упоряд. М.П.Работягов. – К.: Мистецтво, 1983. – 158 с.
- 54.Хвостенко В.В. Техника энкастики / В.В.Хвостенко . – М.: Искусство, 1956. – 33 с.
- 55.Хрестоматія. Рисунок. Живопись. Композиція. – М.: Просвещение, 1989.
- 56.Школа изобразительного искусства. – М.: Академия художеств СССР, 1962. – Вип. 5. – 142 с.
- 57.Школа изобразительного искусства: В 10 т. – М., 1987-1992.
- 58.Энциклопедический словарь юного художника. – М., 1983.
- 59.Юный художник. – Л., 1991. – 58 с.

60. Ятченко Ю.М. Київська школа рисунка /Ю. М. Ятченко// Українська академія мистецтв. Дослідницькі та наукові праці. – К., 1998.

ЗМІСТ

1. Техніка пастелі.....	3
2. Прийоми і методи роботи.....	4
3. Копіювання пастеллю в портретному жанрі.....	10
4. Література.....	12

Навчально-методичне видання

Берлач Олександр Павлович
Чихурський Анатолій Сергійович

ВИКОРИСТАННЯ ПАСТЕЛІ В СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСІ
(Методичні рекомендації для студентів художньо-педагогічних
спеціальностей педагогічних навчальних закладів.)